

Гасанов М.М.*

ІНТЕГРАЦІЯ ІСЛАМСЬКОГО БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ У ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР МУСУЛЬМАНСЬКИХ КРАЇН СНД

Стаття присвячена дослідженню особливостей запровадження ісламського банкіngu в країнах Центральної Азії. Проаналізовано особливості співпраці Ісламського банку розвитку з банками в Казахстані, Киргизстані та Азербайджані.

Ключові слова: ісламський банкінг, ісламські вікна, банківські продукти.

The article depicts the features of Islamic banking's introduction in several countries of Central Asia. Specific forms of Islamic banking systems in Kazakhstan, Kyrgyzstan and Azerbaijan are analyzed.

Key words: Islamic banking, Islamic windows, bank products.

Статья посвящена исследованию особенностей внедрения исламского банкинга в странах Центральной Азии. Проанализированы особенности сотрудничества Исламского банка развития с банками в Казахстане, Кыргызстане и Азербайджане.

Ключевые слова: исламский банкінг, исламские окна, банковские продукты.

Постановка проблеми. Попри досягнення ісламською банківською справою суттєвого прогресу у розповсюдженні країнами ЄС, ніша, яку вона могла б зайняти на пост-радянському просторі, не є достатньо окресленою. Втім, справедливо зазначити, що в даному контексті мова має йти не стільки про обсяги експансії ісламського капіталу, скільки про репутабельність, якої досягло безпроцентне фінансове посередництво, і позитивні очікування придатності та життєздатності такої системи.

Виклад основного матеріалу. Банки Казахстану продемонстрували неабиякий інтерес до ісламських фінансових послуг з початку 2000-х років. Перший досвід застосування ісламського фінансування в Республіці Казахстан мав місце у 2003 році, коли «Банк Туран-Алем» (БТА) в Республіці Казахстан отримав перший кредит на основі мурабаха, яка була повністю відповідає нормам шаріату.

Загалом, банку вдалося отримати 250 млн. дол. США. У 2006 році два інших казахстанських банки - «Центркредит» і АТ «Альянс Банк» - також використали можливість отримати кредити, сумісні з нормами шаріату, від ісламських банків. Всі проекти, засновані на ісламських режимах фінансування, реалізуються БТА разом з Ісламським банком розвитку (ІБР) і Ісламським банком регіону Перської затоки. У серпні 2007 року БТА і ІБР підписали рамкову угоду. Відповідно до цієї угоди, БТА зобов'язався фінансувати певні проекти малих і середніх підприємств, які використовують режим фінансування істісна.

* здобувач відділу міжнародних валютно-фінансових відносин Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України.

Крім того, БТА і «Emirates Bank Group» підписали меморандум про співпрацю. Згідно з цим меморандумом, БТА сприятиме «Emirates Bank Group» в наданні ісламських фінансових продуктів не тільки в Казахстані, але і у всій Співдружності незалежних держав (СНД).

Очевидно, що Росія може стати першою країною в СНД, в якій БТА може спробувати реалізувати свої ініціативи в області ісламських фінансів. БТА має контрольні пакети акцій у двох російських банків - «Волзько-Камському» Акціонерному банку і «Славінвестбанку». Основною причиною значного інтересу банків Росії і Казахстану у ісламському банкінгу є проблема ліквідності в обох країнах. Зіткнувшись з відсутністю грошей, банки Казахстан були змушені шукати джерела фінансування в Республіці Казахстан і в країнах, яких не торкнулась криза ліквідності. Фінансування з-за кордону виявилось кращим варіантом, тому що коштів, накопичених на внутрішньому ринку, було недостатньо.

У будь-якому випадку, банки Казахстану не збираються відмовлятися від можливості вийти на зовнішні ринки, перш за все на ринок сусідньої Росії. Експерти БТА в даний час проводять дослідження російського ринку, щоб дізнатися, чи є можливості для розвитку ісламських банківських продуктів в Республіці Татарстан і інших регіонів Росії. Цей момент є важливим, проте БТА ще не надає ісламські банківські послуги в Казахстан.

На сьогодні в Республіці Казахстан парламентом країни був прийнятий новий Законопроект «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Республіки Казахстан з питань організації та діяльності ісламських банків та ісламського фінансування». Відповідно до законопроекту, значна кількість поправок має бути внесена до Цивільного кодексу, Закону «Про банківську діяльність», Податкового кодексу і деяких інших актів. Відповідно до законопроекту, ісламський банк – це банк другого рівня, який здійснює банківську діяльність відповідно до ісламських принципів фінансування на підставі ліцензії, виданої уповноваженим органом.

Слід зазначити, що ісламські банки не приймають участі в системі обов'язкового страхування внесків і депозитів, які не гарантуються ісламським банком. На відміну від Росії, Туреччини та деяких інших країн, в яких ісламські банки повинні утримуватися від демонстрації свого ісламського походження, законопроект, прийнятий парламентом Казахстану, прямо передбачає, що ісламський банк повинен містити слова «ісламський банк» у своїй юридичній назві.

Законопроект передбачає, що ісламські банки повинні «пояснювати своїм клієнтам особливості банківських операцій, які здійснюються відповідно до ісламських принципів фінансування». Банк, який не виконує цю вимогу, може втратити свою ліцензію. У законопроекті визначені умови різних ісламських режимів фінансування, таких як мурабаха, мушарака, іджарата інших і передбачені посилання на аналогічні цивільно-правові договори (наприклад, мурабаха - комерційний кредит; іджара - лізинг; мушарака - договір про співпрацю), умови надання і особливості ісламського режиму фінансування, якщо інше не передбачено в законопроекті.

Прийняття цього закону забезпечить більш сприятливі умови не тільки для тих банків, які хочуть перетворитися на ісламські, але і для звичайних банків, які хочуть залучати гроші з зарубіжних ісламських банків. У той же час, навіть після створення ісламських банків в Казахстані традиційні банки у країні продовжуватимуть позичати гроші від ІБР і зарубіжних ісламських банків. Зовнішнє кредитування, у тому числі від ісламських банків, які часто надають фінансування на більш вигідних умовах, ніж звичайні банки, швидше за все, продовжить мати місце через проблеми з ліквідністю, з якому в даний час стикаються банки в Казахстану і Росії.

Крім того, співпраця з ІБР в рамках інвестиційних проектів і в сфері фінансування торгівлі допоможе реалізувати плани, які мають на меті перетворення Казахстану на одну з п'ятдесяти найбільш конкурентоздатних країн світу.

В даний час також вивчається можливість випуску ісламських цінних паперів, деномінованих в тенге. Казахстан має всі шанси стати другою країною в світі після Малайзії, яка випускає ісламські цінні папери, деноміновані у національній валюті. Основною проблемою на шляху реалізації цього проекту є нерозвиненість ринку капіталу в Республіці Казахстан. Щодо ісламського страхування, BTA Life – дочірня компанія банку BTA – зараз вивчає перспективи надання ісламських страхових продуктів у порівнянні зі звичайними страховими продуктами.

На наш погляд, успіх більшості проектів, пов'язаних із втіленням у життя ісламських режимів фінансування в звичайних банківських системах різних країн СНД, насправді дуже сильно залежить від співпраці казахстанських банків (в першу чергу BTA і його дочірніх компаній) з Ісламським банком розвитку та іншими ісламськими фінансовими інститутами.

Ісламське фінансування в Киргизстані фактично розпочалось 16 травня 2006 року, коли між Киргизькою Республікою, відкритим акціонерним товариством «Екобанк» та ІБР було підписано меморандум про взаєморозуміння (МОВ). Меморандум встановлює механізм співпраці між Киргизькою Республікою та ІБР з метою реалізації ісламських принципів ведення банківської справи в країні. У відповідності зі статтею II Меморандуму планується, що реалізація ісламського режиму фінансування буде включати в себе чотири етапи.

Перший етап полягає у створенні керуючого комітету, який буде займатись реалізацією статей Меморандуму про взаєморозуміння на практиці, вивчати сучасне банківське законодавство для того, щоб вносити необхідні поправки, встановлення «Екобанком» спеціальних ісламських банківських посередників та деякими іншими завданнями. На другому етапі передбачається рекапіталізація «Екобанку», у якій кожна зі сторін, які беруть участь в проекті, в тому числі Уряд Киргизької Республіки, ІБР та інші фінансові інститути країн, які є членами ІБР, можуть купити акції банку.

Третій етап присвячений прийняттю необхідних поправок до законодавства Киргизької Республіки для сприяння розвитку ісламського банківського сектора в країні. Автори меморандуму підкреслюють свій намір надати Киргизькій Республіці рівні можливості для існування і функціонування як звичайного фінансового сектора, так і ісламського. Четвертий етап передбачає перетворення Бішкека - столиці Киргизької Республіки - на центр ісламських фінансових послуг у регіоні Центральної Азії.

12 липня 2006 року, через два місяці після підписання меморандуму про взаєморозуміння, президент Киргизстану К. Бакієв підписав наказ № 373 «Про проекти, присвячені реалізації ісламських принципів фінансування в Киргизькій Республіці». Відповідно до Розпорядження, ісламське фінансування має бути реалізоване тільки поряд зі звичайним фінансуванням. Це означає, що Киргизстан зробив вибір на користь дуальної моделі ісламської економіки. Всі банки, які функціонують на території країни, можуть вибирати між продовженням звичайного бізнесу або перетворенням діяльності на ісламську.

Проект реалізації принципів ісламського банкінгу в Киргизстані обмежується однією дочірньою компанією «Екобанк», розташованою в Бішкеку. Це дочірнє підприємство де-факто буде ісламських «вікном» звичайних банків. З травня 2008 року як юридичні, так і фізичні особи можуть відкривати ощадні рахунки в «Екобанку», які засновані на режимі фінансування кард хасан, відсотки не нараховуються на залишок на рахунку. «Екобанк»

планує почати накопичувати депозити фізичних осіб на основі режимів амана і дхаман. Більш вірогідним сценарієм розвитку ісламського банкінгу в Киргизстані є надання банківських послуг звичайними комерційними банками через ісламські вікна. Що стосується функціонування інших ісламських фінансових інститутів, то на даний момент занадто рано обговорювати їх перспективи в Киргизстані.

Банківський сектор Азербайджану характеризується, перш за все, низьким рівнем прозорості та відсутності капіталу (хоча нинішній економічний підйом стимулював істотне зростання ринку банківських послуг – активи вітчизняних банків зросли у чотири рази за останні три роки). На ринку домінують державні фінансові інститути, але поступово вони втрачають свої позиції у комерційному сегменті банківської діяльності.

Оскільки Азербайджан є країною з традиційною банківською системою, ісламські банки не мають особливого статусу і не підпадають під окрему категорію. Перший і єдиний шаріат-сумісний банк в країні «Каутхар Банк» вважається звичайним банком у відповідності з офіційними документами. Тим не менш, напевно, можна сказати, що «Каутхар» є єдиним повноцінним ісламським банком на пострадянському просторі, хоча ісламські «вікна» «Екобанку» в Киргизстані і автономний ісламський банк Казахстану в даний час перебувають на етапі становлення.

«Каутхар» є одним з перших недержавних банків в Азербайджані. Він отримав ліцензію в 1988 році і до вересня 2001 року був відомий як універсальний банк. Через рік банк отримав нову ліцензію на здійснення повного спектру банківських операцій і приблизно в той же час він почав очищати свої позики і боргові портфелі від рибя. Він також перестав брати участь у всіх операціях, які мають справу з лихварством. Всі відсоткові нарахування по виданих ісламських кредитах збираються і передаються у спеціалізовану компанію.

Зовсім не важливо, що «Каутхар» розглядається світовим співтовариством як шаріат-сумісний. У той же час, він надає тільки чотири види послуг - інвестиційні рахунки, засновані на мудараба (рахунки прибутків і збитків від обміну), кредити для бізнесу на основі мушарака (спільне підприємство), кредити для роздрібних та корпоративних клієнтів, купівля і продаж векселів аналогічно сукук (ісламські облигації), а також споживчі кредити на основі іджара та істісна (лізинг та наступні покупки). У зв'язку з обмеженнями на діяльність торговельних банків, передбаченими законодавством Азербайджану, «Каутхар» не може стверджувати, що його операції ґрунтуються на принципі мурабаха (банк купує і продає предмети, необхідні замовнику). Не будучи в змозі використати деякі з інструментів ісламського фінансування, «Каутхар» реалізує свій потенціал шляхом фінансування халяльної галузі економіки, хоча і не завжди з бажаним результатом.

Тим не менше, здається, що в даний час саме шаріат-сумісний інвестиційний бізнес є найкращим варіантом для розблокування ісламського фінансового потенціалу Азербайджану (на відміну від розширення спектру ісламських банківських продуктів і послуг). Останній сплеск активності в цій області, здається, обґрунтовує таку точку зору. Одним з помітних підприємств є запуск проекту "Каспійська міжнародна інвестиційна корпорація" (КМІК), який діє відповідно до норм шаріату. КМІК була заснована в червні 2008 року в результаті домовленостей, підписаних на Міжнародній інвестиційній конференції в Баку в 2006 році, організованій ІБР.

Група Ісламського банку розвитку – це не тільки ісламські фінансові та інвестиційні установи в Азербайджані (хоча на сьогоднішній день це найбільший шаріат-сумісний інвестор, який зробив близько 300 млн. дол.). У травні 2007 року «Кувейтський фінансовий дім» (КФД) і АІК підписали меморандум про взаєморозуміння, згідно з яким буде ство-

рена компанія, подібна до КМІК. КФД матиме контрольний пакет акцій у розмірі 75 % у новій компанії і ще 25 % акцій належатиме АІК.

ІБР не відмовляється від цієї ідеї, незважаючи на те, що вона досі не в змозі створити ісламський банк в Азербайджані. НікЗейналАбідін, директор регіонального офісу ІБР в Алмати, неодноразово відзначав, що ІБР готовий надати підтримку в створенні ісламського банку в Азербайджані, але ініціатива повинна надходити від уряду країни.

Відсутність спеціалізованого законодавства і дещо несхвальне ставлення до галузі з боку регулюючих органів, без сумніву, перешкоджають розвитку ісламського банківського сектора у країні. У жовтні 2007 року Бахрейн на основі «Міжнародного Інвестиційного Банку» (МІБ) придбав 49 відсотків акцій «Амрахбанку». МІБ, який є акціонером «Європейського Ісламського Інвестиційного Банку» (ЄІБ) у Великобританії, активно підтримує розвиток ісламських фінансів в мусульманських і не мусульманських країнах.

«Амрахбанк» повинен був бути перетворений у повноцінний шариат-сумісний банк, задовольняючи незадоволений попит на ісламські банківські продукти та послуги в Азербайджані, однак ця ініціатива так і не була реалізована на практиці в зв'язку з нормативною та законодавчою невизначеністю. На сьогоднішній день в ісламському банківському секторі держави експерти «Амрахбанку» вважають, що такого роду продукти і послуги будуть введені в найближчому майбутньому.

Щодо ісламського страхування (такафул), то на ринку Азербайджану є достатній потенціал. Проте, в даний час в цілому страховий сектор країни розвинений слабо і становить лише один відсоток від ВВП (валового внутрішнього продукту). В Азербайджані працює 28 страхових компаній і сім страхових брокерів, а також одна перестраховальна фірма, але до цих пір ніхто з них не висловив зацікавленість в такафул.

Питання ускладнюється новим страховим законодавством (у відповідності з основними принципами Міжнародної асоціації страхових наглядачів, МАСН), яке набуло чинності в Азербайджані в березні 2008 року. Цей нормативний акт не обслуговує специфіку такафул, і здається, що те ж саме упущення було зроблено при підготовці іншого закону (про обов'язкове страхування), складеному Міністерством фінансів за допомогою "LawrieSavage&Associates", канадської юридичної фірми. Розвитку такафул також перешкоджає дефіцит ефективних інструментів, які дозволили б імплементацію шариат-сумісного інвестування у страхові резерви.

Відсутність страхової культури в Азербайджані не йде на користь такафул. Існує недовіра з боку населення до довгострокових інвестицій, таких як страхування і тому страхування життя являє трохи більше одного відсотка від страхової премії. Тим не менш, незважаючи на всі перешкоди, такафул є пріоритетним завданням для «Каутхар». Втім, майбутнє ісламського банкінгу та страхування в Азербайджані залежить не тільки від політиків і регуляторів, але й від мусульман країни в цілому. В соціальних мережах і в усній формі поширюється інформація про те, що підтримка «Каутхар» не є достатньою. Попит на шариат-сумісні продукти та послуги може з'явитись і посилюватись тільки тоді, коли населення Азербайджану матиме доступ до повної інформації про промисловість.

Висновки. Ісламські банки в своєму прагненні завоювання нових позицій на пост-радянському просторі наражаються на певні ризики, властиві процесу інтеграції в простір з чітко вираженими правилами гри. Попри сповідування переважно мусульманської віри, населення Казахстану, Киргизстану та Азербайджану поступово сприймає нові банківські продукти, властиві ісламському банкінгу. Водночас, в країнах СНД, де банківський простір ще не набув завершених рис, затвердження ісламських банків у відповідному фінансовому просторі могло б протікати з меншими труднощами.

Що стосується ісламського капіталу, то відмінність у специфіці його просування на ринки країн СНД від характерних рис експансії з боку європейських компаній полягає у незначному розмірі початкових капіталовкладень. Водночас, саме вони і дозволяють оцінити як перспективи, так і труднощі співпраці ісламських банків в країнах СНД.

Список використаних джерел

1. Исламская финансовая система: современное состояние и перспективы развития / П. Трунин, М. Каменских, М. Муфтахетдинова. – М.: ИЭПП, 2009. - 88 с.: ил. – (Научные труды / Ин-т экономики переходного периода; № 122Р).
2. GreshG.- F. The Rise of Islamic Banking and Finance in Central Asia [Electronic resource] / G.- F. Gresh// Fletcher School. – 2007. – Mode of access: <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-аба8c7060233&lng=en&id=48035>.